

Yapısallaşmış Toplumsal Eşitsizlikleri Tarif Etme ve Yorumlamada Bir Araç Olarak Toplumsal Hareketlilik Oranlarını Hesaplama Yöntemleri

Abdulkerim Sönmez

Öz: Bu çalışma, yapılaşmış toplumsal eşitsizliklerin seyrini ve miktarını tarif etme, izleme ve yorumlamada bir araç olarak toplumsal hareketlilik oranlarının hangi yordamlarla nasıl hesaplandığı, bu yordamların tam olarak neyin hesaplanmasına izin verdikleri ve dolayısıyla da tabakalaşma sistemlerinin nesi hakkında bir hüküm veremeye imkân tanıdıkları hakkındadır. Çalışmanın birbiri ile eklemlenmiş üç temel iddiası bulunmakta olup, oranların yorumlanması sorunu somut örnekler vasıtasıyla tartışılmaktadır. İlk olarak, eşitsizliklerin ifade edilmesinde ve yorumlanmasında hareketlilik oranlarının kendisinden daha fazla şeyin bilinmesine ihtiyaç vardır. İkinci olarak, tabakalaşma sisteminin açıklığı-kapalılığı hakkında bir hüküm verilmek istendiğinde farklı hareketlilik oranları eşitsizliklerin farklı yönlerine atıfta bulunmakta olup, birinin işlevi diğeri tarafından yerine getirilmemektedir. Son olarak, hukuki, siyasi veya kurumsal düzenlemelerin açık veya örtük bir şekilde vatandaşlar arasında ayrımcılık yaptığı ve/veya hareketlilik güzergâhları üstünde kısıtlamalar uyguladığı bir durumda, hareketlilik oranları vasıtasıyla tabakalaşma sistemini açıklık-kapalılık yönünden değil katılık-esneklik yönünden değerlendirmek ve yorumlamak daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal tabakalaşma, toplumsal kapanma, toplumsal akışkanlık, toplumsal hareketlilik, yapısal hareketlilik, mutlak toplumsal hareketlilik oranları, izafi toplumsal hareketlilik oranları.

Abstract: This study assesses the relevance of the methods of calculating mobility rates as a means describing and interpreting the nature and degree of structured social inequalities in a given system of social stratification. It shows how these calculations are made and what kind of interpretations can be warranted, on the basis of these rates, about the nature and degree of social closure and rigidity of a given stratification system. The basic argument of the paper is threefold, each part being presented and discussed on the basis of concrete examples. Firstly, it is argued that, mobility rates alone are not sufficient to warrant any interpretation about the degree of social closure or fluidity. Secondly, absolute and relative mobility rates capture different aspects of inequalities and thus they serve to different ends. Finally, when there are legal, political and institutional arrangements that overtly or covertly discriminate individuals and groups and/or put restrictions on their routes of mobility, it would be more appropriate, on the basis of the same rates, to assess the stratification system not in terms of openness but in terms of its rigidity and flexibility.

Keywords: Social stratification, social closure, social fluidity, social mobility, structural mobility, absolute mobility rates, relative mobility rates.

@ Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi. ksonmez@hacettepe.edu.tr

id <http://orcid.org/0000-0002-8288-2240>

Giriş

Bu çalışma, toplumsal hareketlilik biçimlerinin ve oranlarının hesaplanmasında izlenen başlıca yordamların neler oldukları, bu yordamların tam olarak neyin hesaplanmasına izin verdikleri dolayısıyla da tabakalaşma sistemlerinin nesi hakkında bir hüküm vermeye imkân tanıdıkları hakkındadır.

Toplumsal hareketlilikte klasik tartışma daha çok toplumsal kümeler düzeyinde eşitsizlikler ve hareketlilik arasındaki ilişkiler üzerine iken çağdaş hareketlilik araştırmalarında bu ilgi bireysel düzeyde kurulan ve araştırılan bir husus hâline gelmiştir (Mare, 2001, s. 477). Bu ilgi değişikliğinde 1950'lerden itibaren ülke veya ülkeler düzeyinde nüfusun toplumsal küme ve katmanlara dağılımını bireysel düzeydeki sosyoekonomik veriler yardımı ile resmetmeye ve karşılaştırmaya yetecek ampirik verilerin derlenebilmesinin de önemli bir etkisi olmuştur. Ancak bu tür verilere dayalı olarak yapılan toplumsal hareketlilik oranlarının hesaplanması ve yorumlanması, yordamlar ve oranların kendilerinden daha fazlasının bilinmesine ihtiyaç duymakta olup bunlar ana başlıkları ile şu şekilde sıralanabilir: (i) Tabakalaşma sistemi içindeki konumların hangi vasıflara dayalı olarak nasıl kavramsallaştırıldığı, (ii) bunların bireyler ve gruplar için önemli olan farklılıkları ne oranda ve anlamlı bir şekilde ifade edebildiği, (iii) belli bir kavramsallaştırmanın toplumdaki hangi birey ve grupları dışladığı, (iv) hareketlilik biçimlerinin nasıl tanımlandığı ve bu suretle hangi hareketlilik biçimlerinin ölçüldüğü veya dışlandığı ve (v) oranların yorumlarının hangi varsayımlar altında yapıldığı ve bu varsayımların fiili durumu gerçekten yansıtıp yansıtmadığıdır. Dolayısıyla hesaplama biçimlerinden ortaya çıkan sonuçların nasıl yorumlanacağı sorunu, yordamların ve onların ürettiği oranların kendilerinin ne olduğundan önce toplumsal tabakalaşmanın ve hareketliliğin nasıl kavramsallaştırıldığı ve hangi varsayımlar altında yorumlandığı ile ilgilidir. Bu konuların her biri uzun bir inceleme ve tartışmayı gerektirmektedir. Bu çalışmanın kısa tutulması gereğinden ötürü aşağıda kavramsallaştırmaya ve ölçüme dair hususlar ana hatları ile toplumsal hareketliliğin kavramsallaştırılması ve ölçülmesi başlığı altında özetlenip diğer hususların biraz daha ayrıntılı bir incelemesi ve değerlendirilmesi yapılacaktır.

Toplumsal Hareketliliğin Kavramsallaştırılması ve Ölçülmesi

Toplumsal hareketlilik araştırmaların üç temel kavramı; sınıf, statü ve kudrettir (veya güç). Bu üç kavram, farklı kuramsal yaklaşımlarda, bazı ortak yanları olmakla birlikte, genelde aynı anlama gelmeyecek şekilde gerçekliğin farklı yönlerine atıfta

bulunmaktadır (Sorensen, 2001, s. 287). Ayrıca kavramların atıfta buldukları olgular ve onlar vasıtasıyla ifade edilmiş olan konumlar, tarihsel bir boyuta sahip olup her toplum için aynı ölçüde geçerli olmayan hatta belki mevcut da olmayan olgulardır (bkz. Grusky, 2001, s. 9). Bu nedenle hareketlilik araştırmalarında, izafiyetçi bir bakış açısının girdabına düşmeksizin kuramsal ihtilafların çözümünde ilerleme kaydedilebilmesi hem tarihselliğin dikkate alınmasını hem de yaklaşımlar arasındaki benzerlik ve farklılıkların olgusal olarak neleri dikkate aldıkları veya dışladıkları hakkında yeterince açık ve anlaşılır ölçülerin geliştirilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda üç temel soruna işaret etmek gerekir.

İlk olarak, tabakalaşma sistemlerinin neye dayandıkları (bkz. Grusky, 2001, s. 9) hususunda aslen biri sebeplerden sonuçlara doğru ilerleyen ve diğeri de sonuçlardaki farklılıkları kendi başına yeterli ve anlamlı sınıf, saygınlık veya kudret konumları olarak tanımlayan yaklaşım olmak üzere iki temel yaklaşımın bulunduğunu belirtmek gerekir. Marksist (bkz. Marx, 1998, ss. 41-42; 2001, s. 91; Wright, 2005), Weberci (Weber, 1996, ss. 268-289; 1964, ss. 424-429; Breen, 2005), Durkheimci (Grusky ve Galescu, 2005) Bourdieücü (bkz. Bourdieu, 1984; Weininger, 2005) yaklaşımlar ve Sorensen'in (2005) kira çıkarımına dayalı sömürü yaklaşımları sebeplerden sonuçlara doğru ilerleyen yaklaşımların örnekleridir. Sonuçlardan sebeplere doğru ilerleyen ya da sonuçtaki anlamlı niteliksel farklılıkların her birinin yeterince farklı bir sınıf konumuna işaret ettiğini düşünen yaklaşımlar ise esas olarak sınıf konumlarını gelir, öğrenim düzeyi, menkul ve gayrimenkul mülk sahipliğinin biçimi ve miktarı, tüketimin miktarı ve tarzı daha genelde yaşam tarzı gibi olgular üzerinden tanımlama meylindedirler (bkz. Gottschalk, 2001; Grusky, 2001; Pakulski, 2005; Kalaycıoğlu vd., 2010; Sunar, Kaya ve Otrar, 2016).

İkinci olarak, sınıf, saygınlık ve kudret ifade eden vasıfların aşkın (*emergent*) bir bütün veya hâl olarak mı konumları işaretlediği yoksa bunlardan birinin başat diğerlerinin ona eklenmiş bir şekilde mi ele alındığı hem ölçüm sürecinde hem sonuçların yorumunda önem taşımaktadır. Örneğin; Weber'in (1996, ss. 268-289; 1964, ss. 424-429) yazılarında bu üç kavram, toplumsal tabakalaşmanın birbirleri ile ilişkili ancak biri diğerinin yerine ikame edilemeyecek olan üç farklı boyutuna karşılık gelmektedir. Benzer bir anlayış kısmen Bourdieu'nün (1984) sermaye biçimleri yaklaşımında da mevcut olmakla birlikte onun esas olarak aşkınlık üreten bir kristalleşme ve kristalleşmiş konumlar içinde başat sermaye biçimleri fikrinden hareket ettiği söylenebilir. Marksist yaklaşımlarda ise statü ve güç esas olarak sınıf konumlarının sebebi değil uzantısı ve ifadesi olan hususlar olarak konumlandırılmaktadır. Grusky'ye göre "ileri sanayi" toplumları dışındaki bütün toplum türlerinin

de kristalleşme yüksek düzeylerde (2001, s. 9) Ancak bu sistemler arasında en keskin ve katı olduğu düşünülen kast sisteminde saygınlık ve sınıf konumlarının ayrı ayrı sistemler mi yoksa birlikte mevcut, biri diğerinin yerine ikame edilebilen sistemler olarak mı tasvir edilebileceği tartışmalıdır (bkz. Sharma, 1994).

Üçüncü olarak verili bir toplumda sınıf, statü ve güç konumlarından hangisinin bireylerin ve grupların toplum içindeki konumlarının ve kaderlerinin belirlenmesinde genel olarak öne çıktığına dair anlayışların hem kavramsallaştırma hem de sonuçların yorumlanması üzerinde önemli bir etkisi vardır. Örneğin, Weber'in konuya yaklaşımı, hızlı ve büyük ölçekli iktisadi yapısal değişme dönemlerinde (ticari) sınıf konumlarının, iktisadi durulma dönemlerinde ise yaşam tarzlarında ifadesini bulan statü konumlarının bireylerin kaderini belirlemede daha bir öne çıkacağı yönündedir. Sonuçlardaki anlamlı kırılma çizgilerini yaşam tarzları üzerinden tanımlamak isteyen yaklaşımların da benzer bir anlayışla hareket ettikleri söylenebilir. Buna karşılık günümüzde ekonominin ve siyasetin örgütlenme biçimlerinde yapısal olarak nitelendirilebilecek değişiklikler durulmuş bir yapı varsayımını geçersiz kılacak ölçüde hızlı bir şekilde değişmektedir. Bu nedenle tüketimin miktarı ve tarzı ile temsil ve ifşa edilen durulmuş ve istikrar kazanmış hayat tarzları varsayımı ve eğer itibar edilebilir iseler bunlardan ortaya çıkan sınıflar da en az diğer konumlar kadar istikrarsız ve kararsızdırlar. Bunlar kuşaklar boyu yeniden üretilen durulmuş yaşam tarzları olmaktan çok gelip geçici ve dolayısıyla da yapılaşmış olsalar bile yeniden üretilip üretilemedikleri daha ihtilafı olan tarzlar olarak nitelendirilmeye daha uygun görünmektedirler.

Konumların kavramsallaştırılması ile ilgili olanlar yanında hareketlilik araştırmalarında hareketliliğin nasıl ifade edildiği ve ölçüldüğü de oranların yorumlanmasında dikkate alınması gereken bir husustur. En temelde, biri kendisinde hareket edilen (köken) diğeri ise kendisine ulaşılan (menzil) olmak üzere tabakalaşma hiyerarşisindeki iki konumun karşılaştırılmasına dayanan bir toplumsal hareketlilik yaklaşımı, bireylerin veya grupların gerçekte tecrübe ettikleri veya edebilecekleri hareketlilik olgusunu bütünüyle tabir etmekten uzaktır. Bunun temel sebeplerinin anlaşılmasına kılavuzluk edeceğinden öncelikli olarak hareketlilikten ne anlaşıldığını, mantıksal olarak içerebileceği temel biçimlerin neler olduklarını kısaca belirtmekte yarar bulunmaktadır.

Toplumsal hareketlilik, bireylerin ve/veya toplumsal grup ve kümelerin hem de toplumsal ve kültürel nesnelerin insan faaliyetleri sonucu yaratılmış bir toplumsal konumdan diğerine geçişini anlatır (Sorokin, 2001, s. 303). Bu geçişler, tasvir ve analiz amaçları için hareketliliğin (i) konusu (sınıf, statü veya güç konumu hare-

ketliliği), (ii) yönü (yatay veya dikey), (iii) içerdiği insan hayatı sayısı (monobiyografik yani nesil içi veya çoklu biyografik yani nesiller arası) ve (iv) gözlem veya analiz birimi (bireyler, aileler, toplumsal kategori veya cemaatler düzeyinde) olmak üzere genelde dört yönden tanımlanabilir ve ifade edilebilir, edilmektedir. Hareketlilik araştırmalarında bu tanımlamaların her birinin farklı işlevleri ve bunların ölçülmesinin farklı zorluk ve sorunları vardır. En temelde, bazı vasıflar ve konumlar, bireysel düzeyde ölçülebilir olsalar da her vasıf ve hareketlilikte önemli olan her etken bireyler düzeyinde değil ancak gruplar, cemaatler düzeyinde ifade edilebilir vasıflardır.

Hareketlilik/hareketsizlik mantıksal olarak (i) mutlak hareketsizlik, (ii) sonuç hareketsizliği ve (iii) dikey hareketlilik olmak üzere üç biçim içerebilir. Konumların hangi vasıflara dayalı olarak kavramsallaştırıldığı ve ölçüldüğüne bağlı olarak belli birey ve grupların tecrübe ettikleri hareketlilik biçimleri ve bunların oranları birçok hâlde dikkatlerden kaçmakta veya dikkate alınmak istenmemektedir. Hareketlilik ve hareketsizliğin üç biçimi kısaca şöyle tarif edilebilir:

1. Mutlak hareketsizlik: Kıstas alınan hareket noktası ile menzilin ölçüldüğü zaman aralığında, gözlem biriminin konumunda değişiklik meydana getirecek ya da bunun sürdürülmesi sonucunu doğuran hiçbir faaliyetin olmaması hâlidir.

2. Sonuç hareketsizliği: Bunun iki temel biçimi olabilir. Bunlar; (i) gözlem biriminin konumunu sürdürmeye yetecek derecede yatay hareketlilik göstermesine karşılık dikey bir hareketliliğe uğramamış olması ve (ii) gözlem biriminin en az bir defa olmak üzere dikey hareketliliğe uğramış olduktan sonra başlangıç noktasına geri dönmüş olması hâlidir.

3. Dikey hareketlilik: Gözlem biriminin kıstas alınan noktaya dönüşünü içermeyen en az bir menzillik bir harekete uğramış olması hâlidir. Dikey hareketlilik, konum belirten vasıfların bütünüyle kaybedilmiş olması biçiminde (işsiz kalmak, servetini bütünüyle yitirmek vb.) olabileceği gibi sahip olunan vasıfların miktarında veya konusunda müspet bir değişmeye bağlı olarak da gerçekleşmiş olabilir. Bunlar tedricî olarak sürekli yukarıya veya aşağıya doğru olabileceği gibi dalgalı ve vasıfların kaybedilip yeniden kazanılması şeklinde de olabilir.

Toplumsal hareketlilik araştırmalarında yapılan köken ve menzil karşılaştırmalarının hareketlilik olgusunu veya buna dâhil olan birey ve grupları yeterince kapsayamaması ve dikkate almamasının başlıca sebepleri ise şu şekilde sıralanabilir:

İlk olarak, hareketlilik olgusunu biri başlangıç diğeri ise ölçüm anındaki durumla kıyaslayarak tarif etmek, konuya anlık ve doğrusal bir yaklaşım sergilemektedir. Buna karşılık hareketliliği ölçülen birey veya kümelerin bu iki nokta arasındaki mesafeyi hangi duraklara uğrayarak kat ettikleri dikkatten kaçmaktadır.

İkinci olarak, bu anlık yaklaşım, bir nüfusun toplam (mutlak) hareketliliğinin hesaplanmasında bu ara duraklara uğramanın miktarını dikkate almadığı gibi özellikle nesiller arası hareketliliğin hesaplanmasında bir kıstas olarak alınan önceki nesli âdeta ölü ve sonraki kuşaklar üzerindeki etkisi sonlanmış, hareketliliği ölçülen nesli ise hayatının sonuna gelmiş gibi düşünme meykindendir. Buna karşılık kıstas olarak alınan neslin üyelerinin hâlâ hayatta ve hareketlilik dinamiklerine tabi olduğu bir durumda, onların hangi safhadaki hâlleri ile durumu anlaşılacak istenen neslin üyelerinin hangi safhadaki durumlarının karşılaştırıldığına bağlı olarak nesiller arası hareketliliğin miktarı ve mahiyeti değişiklik gösterecektir. Ama en temelde vurgulanması gereken husus şudur ki önceki nesillerin sonrakilerin hareketliliği üzerindeki etkilerinin mahiyeti ve süresi, hareketlilik kanal ve vasıtalarının neler olduklarına bağlıdır. Çünkü nesiller arasında kurulan dayanışma ve miras aktarımı süreci, eğitim konusunda daha çok erken evrelerde gerçekleşmekte buna karşılık işe girme, değiştirme veya bir iş kurma ve geliştirmede bir anda olup biten bir süreç olmaktan çok devam eden bir süreçtir. Bu süreç aynı zamanda sonraki nesillerin kaynakları ve izleyebilecekleri stratejiler üzerinde kısıtlar, onların kaynakları üzerinde istedikleri gibi hareket edemeyecekleri talepler de üretir. Dahası, bu kaynakların miktarında kısa dönemli değişimler (geçici bir iktisadi darlık), yaşanan yerdeki eğitim imkânları, çocukların eğitimine karşı alınan tavırlar ya da ailenin öncelikleri değişiklik gösterebilmektedir. Bundan dolayı da aynı anne babanın çocuklarından biri bu türden şartlara bağlı olarak sürece avantajlı başlarken bir diğeri çok dezavantajlı başlayabilir.

Üçüncü olarak, hareketlilik meselesinin anlaşılması ve oranlarının ölçümü demografik değişimler, ekonominin yapı değiştirmesi, meslek yapısının değişmesi, yerel, ulusal veya küresel ölçekte meydana gelen değişme, gelişme ve bunalımların genel olduğu kadar tekil ve seçici (bir meslek grubunu, bir iktisadi faaliyet alanını, ülkenin belli bir bölgesini diğerlerinden daha fazla etkilemesi vb.) etkilerinden bağımsız olarak ele alınamaz.

Dördüncü olarak, istihdam piyasasında meydana gelen yapısal değişimler, birey ve grupların belli bir sınıf, saygınlık, kudret konumuna erişim veya onu elde tutmak için sahip olmaları veya taşınmaları gereken vasıfların miktarını veya bunların bizzat konularını değiştirmekle kalmaz. Aksine, bu değişmelerin bizzat mevcut hiyerarşiyi değiştirdiği bir durumda nesiller arası hareketliliğin hangi kökenden hangi menzile olduğunun yönünü ve mahiyetini tayin etme sorununu da değiştirir. Bu sorunun tipik örneklerinden biri, Türkiye ve benzeri ülkelerde II. Dünya Savaşı sonrasında meydana gelen yapısal değişmelerin yaratmış olduğu yeni sınıf

konumlarının ağırlıklı olarak bağımsız küçük köylülükten daha aşağıda değil yukarıda yer alan alanlarda meydana gelmesinden kaynaklı hareketlilik dinamiklerinde görülebilir. Meslek temelli bir sınıf yaklaşımı istihdam edildiğinde, sahip oldukları topraklar üzerinde üretime bütünüyle ara vererek kente göç eden hanelerde erkekler ve kadınların vasıfsız iş gücüne dönüşmeleri mümkündür. Ancak bunun benzer şekilde gelir, servet ve hayat imkânlarında da aşağı doğru bir hareketlilik olarak yorumlanması bazı zorluklar içermektedir. Nitekim 2002 ve 2005 yılına ait TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi¹ (HHBA) sonuçlarına göre tarımsal arazisi olup çiftçilik yapmayan hane halklarının sahip oldukları ortalama toprak alanı (2002 ve 2005 yıllarında sırasıyla 27,4 ve 15,8 dekar) toprak sahibi olup çiftçilik yapanların sahip olduklarından (sırasıyla 47,4 ve 46,5 dekar) hayli küçüktür. Fakat bu iki kümeye dâhil hane halklarının topraklarının ortalama birim (dekar) değeri bakımından aralarında anlamlı bir farklılık olmaksızın sahip oldukları gayrimenkul mülkiyetin toplam piyasa değeri (toprak, ev, arsa, dükkân ve diğer gayrimenkul mülkler) bakımından anlamlı bir farklılık yoktur. Buna karşılık toprağı olup çiftçilik yapmayanların yıllık ortalama hane halkı gelirleri (sırasıyla 9.238 TL ve 13.492,6 TL) her iki yılda da toprağı olup çiftçilik yapanların ortalama hane halkı gelirinden (7.608,5 TL ve 1.1487,3 TL) sırasıyla %21 ve %17,4 oranında daha yüksektir. Böyle bir durumda sorun olan şey, toprağını terk edip kentte vasıfsız işçi olarak çalışmaya başlamış olan birinin hareketinin yönünün örneğin meslek temelli bir kavramsallaştırmaya dayalı olarak aşağı doğru olup olmadığı değil, kavramsallaştırmanın kendisinin sınıf mevkii ima eden veya sonucu doğuran vasıfları yeterince kavramsallaştırıp kavramsallaştırmadığıdır. Zira geçinmek için yeterli toprağı veya kaynaklara sahip olmayan bir hane halkının toprağını terk etmek ya da terk etmese bile onun üzerindeki üretim faaliyetini ikinci plana iterek elde edeceği doğrudan veya dolaylı gelirlerin toplam miktarını da dikkate alarak kentte vasıfsız işçi olmaya karar veriyor olması bu yeni hayatın hâlen sahip olunandan bir şekilde daha iyi görüldüğü ile ilgili olmalıdır. Dolayısıyla kavramsallaştırmanın hiyerarşide aşağıda konumlandırıldığı hâl hiç de aşağı doğru gidişi tabir eden bir hâl olmayabilir.

Beşinci olarak, konumların ve ona bağlı olarak toplumsal hareketliliğin biçiminin ve/veya yönünün sayısal olarak ifade edilmesinde gözlem birimi olarak bireylerin mi yoksa grupların mı dikkate alınacağı, kendi başına bazı ölçüm so-

1 Bu metinde kendisine atıfta bulunulan TÜİK Hanehalkı Bütçe Anketi ve Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması verileri TÜİK Bilgi Dağıtım ve İletişim Daire Başkanlığının 04.07.2019 tarih ve 27964695-622.03-E.15933 sayılı izni ile yazarın erişimine açılmış mikro veri setleridir. Hesaplamalar TÜİK'e değil yazara aittir.

runları doğurmaktadır. Zira ampirik alanda olgunun karşılığı olarak düşünülen hususlar her zaman sayısallaştırmaya veya genel geçerliliği olan bir ölçüm aracı ile ölçülmeye uygun olmadığı gibi ölçülebilir olduklarında da niteliksel kırılma noktalarının ayırt edilmesi bir dizi kuramsal kabul ve yorum yoluyla hüküm vermeyi gerektirir. Örneğin; gelirin, çalıştırılan kişi sayısının veya sahip olunan üretken olan veya olmayan servetin miktarı hakkında nispeten üzerinde anlaşılması kolay olan ölçümler yapılabilir. Ancak yaşam tarzı veya tüketim alışkanlıklarından hareket eden bir yaklaşım, x nesnesi yerine y nesnesinin tüketiminin veya alışverişin pazar yerine süpermarketten yapılmış olmasının nesnin belli bir sınıf konumuna karşılık geldiğinin ifadesinde aynı şekilde hareket edemez. Böyle durumlarda söylenebilecek olan şey, belli bir sınıf konumundakilerin diğer konumlarda olanlardan farklı olarak daha çok belli bir şekilde yaşadıkları veya bazı nesnelere tükettikleri olabilir. Nitekim Bordieu'nün (1984) bütün bir çalışma boyunca zevkler, beğeniler ve kültürel tüketime dair sıraladığı sınıflar arası ve sınıf içi farklılıklar son kertede sınıfları yaratan değil, sınıfların yarattıkları, sürdürdükleri ve topluma dayatmaya çalıştıkları farklılıklar olarak nitelendirilmeye daha uygundur. Dolayısıyla da sayıya, rakama dökülmüş vasıfların ve bunlara dayalı olarak yapılmış olan hesaplamalardan ortaya çıkan sonuçların neye tekabül ettiklerinin yorumlanması da bir dizi sorun içerir.

Altıncı ve son olarak, hareketliliğin yönü, miktarı ve buradan hareketle tabakalaşma sistemin ne derece açık veya kapalı olduğu, akışkanlığa izin verip vermediği gibi hususlar hakkında karar verilmek istendiğinde tabakalaşma sisteminin yapısı ve işleyişi hakkında sahip olunan gizli veya açık varsayımların önemli bir etkisi vardır. Vaka içi veya vakalar arası karşılaştırmalar yapılırken bu varsayımların karşılaştırılması yapılan bireyler, gruplar ve toplumlar açısından gerçekten geçerli olup olmadıklarının da yoklanmasına ihtiyaç vardır. Sınıf veya statü konumları hakkındaki kavramsallaştırmaların kendileri bu kabulleri belki zımni olarak ifade ediyor olsa bile fiiliyatta mevcut düzenlemeler, uygulamalar ve kısıtların miktar ve vasfını yeterince iyi ifade edemiyor olabilir.

Hareketlilik Biçimleri ve Hesaplama Yöntemleri

Konumların ve hareketlilik biçimlerinin kavramsallaştırılması her ne şekilde yapılmış ve buna göre bu olguyu oluşturan vasıflar her ne şekilde ölçülmüş olursa olsunlar bunların sayısal olarak ifade edilmesinde kullanılan ve mutlak ve izafi hareketlilik olarak tabir edilen iki temel hesaplama biçimi vardır. Bunlar sonuçların

yorumlanmasını ya da hareketliliğin vasfı, yönü, miktarı ve belli sınıfların diğerlerine kıyasla bu süreçte nasıl konumlandıklarının yorumlanması yanında sınıf veya tabakalaşma yapısının vasfı hakkında ruhsat verilebilir çıkarımda bulunma ve yorum yapmanın sınırlarını da tayin etmektedirler.

Mutlak Hareketlilik ve Hareketsizlik

Mutlak hareketlilik ve hareketsizlik (bkz. Payne, 2017, ss. 175-176), önceden yapılmış olan bir kavramsallaştırmaya dayalı olarak tayin edilmiş, birbirlerinden yeterince ayrı ve farklı mahiyetleri ifade eden mevkiler arasında verili bir gözlem anında yer değiştirmiş olan nüfusun (bireylerin, kümelerin, grupların sayısının) referans alınan toplam nüfus (evren) içindeki ağırlığının yüzde olarak hesaplanması suretiyle yapılır. Mutlak hareketsizlik ise bunun aksi yönünde ilerleyerek ölçüm anındaki konumları, ölçüm için kıstas alınan başlangıç noktasındaki konumları ile özdeş olan nüfusun toplam referans nüfusa oranı olarak ifade edilir. Bu usule bağlı kalınarak hesaplandığında hesaplama aslında yatay toplumsal hareketlilik olgusu yanında belli bir kökenden belli bir menzile seyir esnasında arada uğranmış olan ve dikey hareketliliğe karşılık gelen durakların sayılarını da göz ardı etmektedir. Dolayısıyla bu şekilde hesaplanmış olan bir mutlak hareketlilik ve hareketsizlik oranı, toplam nüfus içindeki gerçek mutlak hareketliliği sadece dikey hareketlilik ile sınırlandırarak gerçekte olduğundan daha az gösterir.

Belli bir kökenden belli bir menzile doğru gidiş sürecinde uğranmış olan durakların hesaplamaya dâhil edilmesi hâlinde elde edilecek olan sonuç basitçe “hareketliliğin hacmi” kavramı ile de karşılanamaz. Zira hareketlilik hesaplamalarının esas amacının verili bir toplumdaki tabakalaşma sisteminin yapısı, mahiyeti ve işleyişi hakkında ruhsat verilebilir niteliksel bir çıkarımda bulunmak olduğu dikkate alındığında hangi noktaya varıldığı, oraya nasıl varıldığı veya varılmadığı ile birlikte dikkate alınmalıdır.

Mutlak hareketlilik, belli bir konumdan dışarıya doğru veya belli bir konuma içeriye doğru hareketlilik biçiminde de hesaplanabilir. Toplam vaka sayısı (evren, toplam nüfus vb.) içinde ne kadar gözlem biriminin belli bir konuma dışarıdan geldikleri “içeriye mutlak hareketlilik”, başlangıçta belli bir konumda bulunanlardan ne kadarının bu konumdan başka bir konuma geçtikleri de “dışarıya doğru mutlak hareketlilik” olarak ifade edilir. Yine bir önceki örnekte olduğu üzere bunun aksi yönünde ilerlendiğinde mutlak hareketsizlik oranı elde edilmiş olur.

Mutlak hareketlilik miktarının hesaplanması, araştırmanın amaçlarına bağlı olarak çok farklı hususları ifade etmek veya bazı temel eğilimleri keşfetmek için kullanılabilir. Bunlardan başlıcaları şu şekilde ifade edilebilir:

İlk olarak, belli bir konuma dışarıdan hareketlilik miktarının artması, o konumu işgal edenlerin kökenlerinin değişikliği ve birbirlerinden farklılığı oranında verili bir zamanda belli bir konumda bulunanların aralarındaki ilişkilerin niteliği (dayanışma, çatışma, ayrışma, vb.) siyasal, toplumsal vb. ilgileri ve ilişkilerini yahut ortak bir kültür, inanç, değer, yaşam tarzına sahip olma veya geliştirme potansiyeli ve ihtimali hakkında farklı alternatifleri gündeme getirir. Daha önce Marx, Weber ve Pareto tarafından gündeme getirilmiş bir hipotezin iddiası şudur: Alt sınıflardan yukarıdaki sınıflar içine, münhasıran egemen yahut yöneten sınıf içine hareketlilikte, gelenlerin sayısının azlığı, onların girdikleri konum içinde asimile edilme ihtimallerini artırır. Fakat tıpkı ülke içi ve uluslararası göç sürecinde göçmenlerin uyum, kapanma, dışlanma ve buldukları konumları değiştirmeleri örneklerinde olduğu gibi, içeriye hareketliliğin miktarı ve buna hâlihazırda içeride bulunanların tepkileri başka seçenekleri de gündeme getirir. Aristokrasinin hüküm sürdüğü ülkelerde ve dönemlerde aristokratik unvanların hangi tarihte edinilmiş olduğu, satın alınıp alınmadığı, miras edinilebilir olup olmaması bazı hâllerde aynı konum içinde farklı aristokrasilerin yan yana bulunması bazılarında ise belki yeni bir anlayışın şekillenmesi ile sonuçlanmıştır.

İkinci olarak, araştırmacı ve düşünürlerin ilgilerine bağlı olarak bu tür içeriye veya dışarıya hareketler, belli bir siyasi meram bakımından olumlu görülürken diğer bazıları tarafından aksi yönde değerlendirilebilir. Örneğin, Grusky ve Sorensen (2001, s. 186) ve Sönmez'in (2007, ss. 176-179) de dikkat çektikleri üzere, özellikle neo-Marxist yaklaşımlar, hareketsizlik veya kapanma hâlini, sınıf bilincinin gelişimi ve çıkarların ortaklaşa takibinin yapılabileceği bir ana rahmi olarak olumlu karşılarken liberal toplum ülküsüne bağlı olanlar bunun aksi yönünde ilerleyerek bunu konumlara erişimin bireysel çabaya bağlı hareketliliğe yeterince izin vermeden olumsuz bir hâl veya Durkheim'ın tabiri ile ifade etmek gerekirse normal olmayan (anormal) bir hâl olarak yorumlamaktadırlar. Sonuç olarak, belli bir konuma dışarıdan yapılan yüksek oranlı girişler, sınıfları makro veya mikro düzeyde nominal değil gerçek toplumsal gruplar olarak tanımlayan yaklaşımların varsayımları yanında bu mevkileri böyle sınıfların gelişiminin ana rahmi görenlerin başlangıç varsayımlarını da en azından zayıflatır.

Üçüncü olarak, belli bir konuma içeriye ve o konumdan dışarıya hareketlilik miktarları arasındaki farkın içeri hareket edenler lehinde olduğu bir durumda so-

nuç içine hareket edilen konumun birey ve gruplara daha fazla bir konum temin ettiğinin, yani genişlediğinin bir alametidir. Ancak bu genişlemenin hangi yapısal etkenler (demografik ve/veya iktisadi, siyasi) altında gerçekleştiği, tabakalaşma hiyerarşisindeki hangi mevkide gerçekleştiği ve neye karşılık geldiği ve tıpkı birinci hususta olduğu gibi hangi merama hizmet ettiği farklı yorumlanabilmektedir.

Örneğin, sanayi sonrası ekonomilerde, istihdamın yapısındaki genişleme genel olarak hizmetler diye tabir edilen alanlarda olup bunun bir kısmı profesyonel meslekler alanında diğeri ise satış, pazarlama ve diğer hizmet alanlarındadır. Belirtilen bu yeni meslek alanları çoğu sınıf kavramsallaştırmasında ve münhasıran Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO) tarafından geliştirilmiş olan kodlama sisteminde kol gücü işçiliğinden daha üstte yer alan toplumsal veya mesleki sınıf mevkilerine karşılık gelen mevkiler olarak telakki edilmektedir. Bir zamanlar kadroları hayli dar olan bu alanlarda yaratılmış olan yeni sınıf konumları, erişimin herkes için eşit derecede olup olmadığından bağımsız olarak, daha fazla bir hareketlilik imkânı sunuyor olabilir. Marx'ın proleterleşme tezinin başını ağrıtan önemli gelişmelerden biri de bu gelişme olmuştur. Buna karşılık Türkiye'de ekonominin yapısının ve ona bağlı olarak meslek yapısının değişmesi ise önce tarımdan sanayiye ardından hizmetlere olmaktan çok kısmen sanayiye ve ağırlıklı olarak da hizmetler alanına doğru genişlemiş görünmektedir. Nitekim 1923 yılında çalışan nüfusun %89,9'u kendi adına çalışmanın başat olduğu tarımda istihdam edilmiş iken bu oran 1950'de %84,3'e, 1980'de 50,6'ya, 2000 yılında ise %35,4'e gerilemiştir. Buna karşılık imalat sanayiinde istihdam edilen nüfus 1923'te %3,1 iken 2000 yılında ancak %17,2'ye yükselmiştir (DİE, 2003, ss. 156-57). Çalışan nüfusun mesleklerle tasnifinde ILO tarafından farklı bir kodlama (ISCO-88) sisteminin uygulandığı 2002 ve sonrasındaki istihdam durumuna dair TÜİK Hanehalkı Bütçe Araştırması (HHBA) verilerine göre ise asli işi olarak tarımda çalışanların oranı 2002 yılında %20,2 iken 2017 yılında %22,1'e çıkmıştır.² Aynı dönemde kanun yapıcılar ve üst düzey yöneticiler (ki, oranları %53,5 azalmıştır), profesyonel meslek mensupları, yardımcı profesyonel meslek mensupları, büro ve müşteri hizmetlerinde çalışanlar ve hizmet ve satış elemanlarından oluşan 5 farklı ana meslek alanında çalışanların oranları %37,9'dan %42,7'ye yükselmiştir (bkz. Ek Tablo 1).

Belirtilen bu meslek alanlarının hepsi mesleki tabakalaşma hiyerarşisinde tarımcılığın (veya çiftçiliğın), esnaf ve zanaatkarlığın üstünde konumlandırılmakta-

2 TÜİK Gelir ve Yaşam Koşulları Araştırması verilerine göre ise 2017 yılı için esas işi tarım olan (6. mesleki sınıf içinde yer alanların) toplam çalışanlar içindeki oranı %17,6'dır. Bu farklılık, örneklem farklılığından olduğu kadar surveyin yapıldığı zaman aralığından da kaynaklanmış olabilir.

dır. Aynı dönemde mesleki hiyerarşide tarımcılığın altında konumlandırılan sanatkârlar ile tesis ve makine operatörlerinden oluşan iki meslek kümesinin toplam istihdamdaki payı %29,1'den %21,3'e gerilemiş, mesleki bir vasıf gerektirmeyen işlerde çalışanların oranı ise 12,8'den %13,9'a yükselmiştir. Dolayısıyla, talep ettiği eğitim ve mesleki beceri düzeyine göre düzenlenmiş olan meslekler hiyerarşisinde yapısal değişme ve genişleme esas olarak mesleki tabakalaşma hiyerarşinin üst taraflarında gerçekleşmektedir. Bu genişleme yapısı içinde hangi toplumsal yahut ailevi kökenden gelenlerin diğerlerinden daha fazla olarak yararlandığının hesaplanması şüphesiz ki herhangi bir toplumsal hareketlilik araştırmasının temel sorununu oluşturmaktadır. Bu hesaplamalar aşağıda ele alınacağı üzere yapısal değişimin etkilerini bertaraf etmenin bir yolu olarak düşünülen izafi hareketlilik oranları hesaplaması ile yapılmaktadır.

Ancak sınıf sonuçları doğurucu etkisi kesin olan mesleki yapıda meydana gelen değişimin erkekleri ve kadınları yapı içinde kolektif olarak nasıl konumlandığının hesaplaması TÜİK HHBA verileri yardımı ile örneklendirilebilir (bkz. Ek Tablo 2). Tablo verilerine göre, 2002 yılında çalışan her bir kadına karşılık 2,8 erkek çalışmakta iken 2017 yılında bu oran %23,7'lik bir azalma ile %2,1'e gerilemiştir. Gerek 2002 gerekse 2017 yıllarında kadınlar ile erkekler arasındaki mesafenin çok açık olduğu mesleki sınıflar: (1) Kanun yapıcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler, (8) Tesis ve makine operatörleri, (7) Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar iken mesafenin en dar olduğu mesleki sınıf (6) Nitelikli tarım, hayvancılıktır. Buna karşılık aradan geçen 15 yıl içinde mesafe erkekler lehine izafi olarak (3) Yardımcı profesyonel mesleklerde (%47,9'luk izafi bir artış ile her 1 kadına karşılık 2 erkekten 3 erkeğe), (7) Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlarda (%22,5'lik bir izafi artış ile her 1 kadına karşılık 6,3 erkekten 7,7 erkeğe) ve (6) Nitelikli tarım ve hayvancılıkta (%57,8'lik izafi bir artış ile her bir kadına karşılık 1,4 erkeğe) artmış, diğer meslek alanlarında ise azalmıştır. Mesafenin izafi olarak en çok daralma gösterdiği meslek alanları; (1) Kanun yapıcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler (%63,6'lık bir izafi gerileme ile her 1 kadına karşılık 19,2 erkekten 7,7 erkeğe), (5) Hizmet ve satış elemanları (%60'lık bir izafi gerileme ile her bir kadına karşılık 4,7 erkekten 1,9 erkeğe) ve (9) Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar (%55'lik bir azalma ile her 1 kadına karşılık 3 erkekten 1,4 erkeğe) alanında olmuştur. Ancak sonuçta yapısal olarak kadınlar ile erkeklerin arasındaki mesafenin en dar olduğu tarımcılığın üstündeki bölgeye izafi geçişte kadınlar erkeklerin önünde iken alt bölgeye geçişte erkekler kadınların önündedir.

İzafi Hareketlilik

İzafi hareketlilik hesaplamasının esas işlevi; yapısal değişme ve yapısal hareketliliğin yaratmış olduğu ve mutlak hareketlilikte ifadesini bulan oranların ya da hareketlilik fırsatlarının fiiliyatta bir gruptan gelenlere kıyasla kimlere ne derece daha açık veya kapalı olduğu yani bir sınıftan veya kökenden olanların diğerlerine kıyasla bir başka sınıf konumuna geçmede aralarında oluşmuş olan farklılığının oranını ölçmekle ilgilenir. Bunun için cari literatürde iki farklı hesaplama yöntemi kullanılır. Bunlar kısaca şöyle tarif edilebilir:

1. Eşitsizlik oranı (*disparity ratio*) olarak ifade edilen birinci yöntem, iki farklı konumdan hareket eden gözlem birimlerinin (birey veya gruplar) kendi kökenlerinden farklı olan bir üçüncü konuma erişme bakımından aralarındaki eşitsizlik oranının ne olduğunu ifade etmek için kullanılır. Hesaplamanın ana mantığı, iki farklı kökenden hareket edenlerin ortak bir menzile doğru gerçekleştirdikleri mutlak hareketlilik oranları arasındaki oranın hesaplanması şeklinde ilerler.

2. Oranlar arasındaki oran (*odds ratio*) olarak tabir edilen ikinci hesaplama yönteminde ise birbirleri ile karşılaştırılan iki farklı konumdan hareket edenlerin birbirlerinin özdeş ve çapraz konumlarına ilerlemede aralarında oluşan farklılık hesaplanır.

Hareketlilik Oranlarının Farazi Bir Köken-Menzil Tablosu Üzerinden Hesaplanması

Bu hesaplama yöntemleri kullanılmak suretiyle farklı hesaplamaların nasıl yapıldığı farazi bir köken-menzil tablosunda yer alan değerler dikkate alınmak suretiyle somut olarak daha iyi gösterilebilir.

Tablo 1

Farazi Bir Köken-Menzil Tablosunda Hareketli ve Hareketsiz Alanlar

Köken-kendisinden hareket edilen konum	Menzil-içine hareket edilen konum				Köken toplam	Sütun (%)
	Sınıf1	Sınıf2	Sınıf3	Sınıf4		
Sınıf1	550	530	340	125	1545	30,96
Sınıf2	450	540	175	275	1440	28,86
Sınıf3	350	360	560	220	1490	29,86
Sınıf4	150	75	125	165	515	10,32
Menzil toplam	1500	1505	1200	785	4990	100,00
Satır %	30,06	30,16	24,05	15,73	100,00	

Tablo 1’de görüldüğü hâliyle kendileri hakkında gözlem yapılan toplam vaka sayısı (evren veya onun temsil eden örneklem büyüklüğü) 4.990’dır. Köken itibarıyla bu vakaların dağılımı ve oranları yüzde olarak tablonun satır toplamları sütununda gösterilmiş olup Sınıf1’in oranı %30,96, Sınıf4’ün oranı da %10,32’dir. Menzil itibarıyla dağılım ise sütun toplamlarında gösterilmiş olup erişilen menziller içinde Sınıf1’in toplam ağırlığı %30,06 iken Sınıf4’ün ağırlığı %15,73’tür. Buna göre genel anlamda kökenin gözlemlendiği zamana göre (diyelim ki bu herkes için sabit bir zaman olsun) menzilin gözlemlendiği zaman diliminde Sınıf2 ve Sınıf4 konumlarındaki kadrolarda mutlak sayı itibarıyla bir miktar artış, Sınıf1’de çok küçük bir azalma, Sınıf3 konumunun sağladığı kadrolarda (havuzun genişliğinde) ise daralma meydana gelmiştir. Bu tabloyu dikkate aldığımızda hesaplamalar şu şekilde ilerleyecektir:

Mutlak Hareketlilik Oranları

Tablodaki verilere göre hareketsiz olan vakaların sayısı= (Sınıf1=550+Sınıf2=540+Sınıf3=560+Sınıf4=165) = 1.815’tir. Buna karşılık geriye kalan 3.175 vaka hareketliliğe uğramış olup genel mutlak hareketlilik oranı= $(3175/4990) \times 100 = \%63,62$ ’dir. Bu iki oran bize mutlak genel hareketsizlik ve hareketlilik oranlarını vermektedir. Bu hesaplama karşılaştırma yapmak bakımından tek tek her bir sınıf konumu için köken-menzil hesaplaması biçiminde de yapılabilir. Örneğin; hareketsizlik oranı Sınıf1’de (köken toplam=1545) = $(550/1545) \times 100 = 35,59$ iken geri kalan 995 vaka kendisinden hareket ettikleri başka bir sınıf konumuna geçiş yapmış olup hareketlilik oranı= $(995/1545) \times 100 = \%64,41$ ’dir. Buna karşılık Sınıf4’te hareketsizlik oranı= $(165/515 \times 100) = \%32$ hareketlilik oranı ise= $((150+75+125)/515 \times 100) = \%67,96$ ’dır.

Mutlak Dikey Hareketlilik Oranları

Mutlak hareketlilik oranı yukarıya ve aşağıya mutlak hareketlilik (ya da dikey hareketlilik) oranları şeklinde de hesaplanabilir. Bunun için konumlarının yatay bir ekseninde değil hiyerarşik konumlar şeklinde kavramsallaştırılmış ve sıralanmış olması gerekir. Tabloda numara ile gösterilmiş olan sınıfların böyle bir bakış açısından oluşturulduğu ve bunlardan Sınıf1’in hiyerarşinin üstünde diğerlerinin de sırasıyla ondan aşağı doğru sıralandığını varsaydığımızda, tablonun sütunlarında kalın yazı ile işaretlenmiş olan ve her bir sınıf konumundaki hareketsiz olanların sayılarının kare biçimli bir tabloyu hipotenüsü sol üst köşeden sağ alt köşeye doğru uzanan iki eşit üçgene böldüğü görülür. Bu hipotenüs çizgisinin üstünde kalan alandaki mutlak hareketlilik miktarı yukarı, altında kalan alandaki mutlak hareketlilik de

aşağıya doğru toplumsal hareketlilik alanını gösterir. Buna göre toplam vakaların (n=4.990) 1.665'i yani %33,36'sı yukarı, 1.510'u yani %30,26'sı da aşağıya doğru hareket etmiştir. Bunun anlamı muhtemelen toplumsal ve iktisadi değişimin üst sınıf mevkilerinde bireylere/gruplara içine hareket edebilecekleri daha fazla konum yaratmış olması ile alakalı olmalıdır ama yine de bunun çok bariz bir durum olduğunu söylemek henüz mümkün değildir.

Dışarıya ve İçeriye Mutlak Hareketlilik Oranları

Dışarıya mutlak hareketlilik oranı; kökeni ifade eden belli bir konumdan yukarı veya aşağı hareketlilik yolu ile başka konumlara hareket etmiş olan gözlem birimleri veya vakaların toplam sayısının köken itibarıyla aynı konuma sahip olan vaka sayısına bölümü suretiyle hesaplanır. İçeriye mutlak hareketlilik oranı ise bunun aksi yönünde ilerleyerek menzil olarak belli bir konuma erişmiş olan vakaların ne kadarının bu konuma dışarıdan geldiklerinin oranını ifade eder. Örneğin; tablodaki veriler dikkate alındığında:

1. Sınıf1'den dışarıya doğru hareketlilik oranı= $(530+340+125)/1545=\%64,4$
2. Sınıf1'e hareketlilik oranı (menzilin sınıf1 sütünü)= $(450+350+150)/1500=\%63,3$ olurdu.

Bu sonuçlara göre Sınıf1'in kadrolarında az da olsa bir daralma olduğu ama aynı zamanda bu daralmada içeride kalma oranında (hareketsizlikte) bir artış olduğu görülmektedir. Her bir konumdan dışarıya ve içeriye doğru hareketlilik tek tek hesaplanmak suretiyle hangi konumlarda menzile erişmiş olan yeni üyelerin önceden beri bu konumda bulunanları köken bakımından heterojenliğe doğru değiştirdiği/değiştirmediği hakkında bir fikir edinilebilir. Bu durumda yapılması gereken hesaplama bizi yine eşitsizlik oranlarının hesaplanmasına götürür. Bunu anlayabilmek için dışarıdan gelenler ile içeride kalanların oranının her bir konum için nasıl değiştiğini hesaplamak da gerekir.

İzafi Hareketlilik Oranları

Eşitsizlik Oranı

Eşitsizlik oranının (*disparity ratio*) hesaplanmasında ilgilenilen hususun iki farklı kökenden hareket eden gözlem birimlerinin kendi konumlarından farklı ortak bir üçüncü konuma ya da menzile erişme oranları bakımından aralarında oluşan fark olduğundan bu hesaplamayı Sınıf3 ve Sınıf4'ten hareket edenlerin Sınıf1 menziline

erişme bakımından aralarında oluşan oransal farkı hesaplamak istediğimizde şöyle yapmamız gerekirdi:

1. Sınıf3 kökeninden Sınıf1 menziline erişenlerin oranı= $350/1490=23,4\%$
2. Sınıf4 kökeninden Sınıf1 menziline erişenlerin oranı= $150/515=29,1\%$
3. Eşitsizlik oranı= $23,4\%/29,1\%=0,8$

Bunun anlamı, Sınıf4 kökeninden Sınıf1 menziline hareket etmiş olan her bir gözlem birimine kıyasla Sınıf3 kökeninden Sınıf1 menziline 0,8 kişi hareket etmiş demektir ki bu da aralarında yaklaşık %20'lik bir fark olduğunu gösterir. Hareketliliğin yönüne bağlı olarak bu hesaplama, belli bir sınıf kökeninden hareket edenlerin diğerinden hareket edenlere kıyasla ne oranda daha başarılı veya başarısız olduğunu yahut mevcut sınıf yapısının hangi sınıftan hareket edenleri diğerlerinden daha avantajlı kıldığı hakkında (sebeplerini açıklamaya girişmeksizin de) bir hüküm vermek için bir zemin oluşturabilir. Bu örnekte her iki kökenden yukarıya doğru bir hareketlilik hesaplaması yapıldığından sonuç itibarıyla sebebini bilmiyor ve açıklaması ile ilgilenmiyor olsak da Sınıf4 kökeninden gelenlerin daha başarılı olduklarına işaret etmektedir. Ancak ilgimiz, bu farkın belli bir sınıf konumunu işgal edenlerin kökenleri nedeniyle havuzun içeriğini etkileyebilecek bir etki oluşturup oluşturamayacakları hakkında bir kanaat geliştirmek yahut hüküm vermek veya yorum yapmak ile ilgili olsaydı bunun için oranın kendisini dikkate almak birçok bakımdan yeterli olmazdı. Zira başarı ve başarısızlığın ne tür bir nedenler zincirinin etkileşiminden ortaya çıktığı, hareket edenlerin erişmiş oldukları konumda varlıklarını sürdürmek için yeterli ve sürdürülebilir kaynaklara sahip olup olmadıkları, belli bir sınıf konumunu işgal edenlerin diğer kökenlerden gelmiş olan ya da konumlarını korumuş olanların diğer nitelikleri kadar bizatihi sayılarının ne olduğunu yani havuzun içinde yer alanların bu taşıma sonucunda birbirlerine oranlarının nasıl şekillendiğini de bilmek gerekirdi. Örneğin; Savage ve arkadaşları (2015, Bölüm 3 ve 11) mesleki konumları bakımından nesil içi veya nesiller arası yukarıya doğru hareketliliğe uğramış olan bireylerin buldukları yeni konumdaki hâllerini yine katılımcıların dilinden tarif etmektedirler. Görünen o ki aynı sınıf konumunun bazı alt şubelerine (örneğin; meslek olarak hukukçuluğa) girişte hukuk eğitimi almış olmak kendi başına yeterli değildir. Aksine birkaç nesildir aynı konumda olan bir aileden gelmek de gerekmektedir. Ama daha genelde yeni konumu simgeleyecek adap, edep, kültürel zevk ve tüketim alışkanlıkları bakımından da alttan gelenlerin karşılaştıkları ve üstesinden gelmeleri gereken sorunlar da mevcuttur. Fakat bu sorunlar, onlar açısından her zaman giderilebilir görünmedikleri gibi giderilmesi

gereken bir sorun olarak da görünmemektedir. Beyanlar içinde yer yer geri çekilme, olanı muhafaza etme yönünde tepkiler de mevcuttur. Sorun bir yönü ile Weber'in sınıf ve statü konumları arasında yapmış olduğu ayrımın önemli bir hususa dikkat çekmiş olduğunu teyit etmektedir. Ama daha temelde bu durum alttan gelenlerin ulaştıkları yeni menzilin yerleşik üyelerinin yaşam tarzı konusunda kendi kültürlerini onlara telkin edebilecek bir hâlde olmadıklarına, aksine onların kültürleri yönünde değişmek zorunda kaldıklarına işaret etmektedir. Zira toplumsal hareketlilikte asimilasyona uğramak muhtemel sonuçlardan sadece birisidir. Belli bir mevkide dışarıdan veya alttan gelenlerin sayılarının hâlihazırda içeride bulunanlardan daha fazla olduğu bir durumda kendileri ile birlikte beğenilerini ve yaşam tarzlarını da yeni konumlarına taşımaları ve aynı mevkide farklı beğenilerin yan yana mevcudiyeti veya bir sentezleme oluşması da mümkündür. Örneğin; Karpaz (2016, ss. 286-87), 1970'li yıllarda Türkiye'de kırsal göçmenlerin bir yandan geldikleri kente pratik ve toplumsal bakımdan uyum sağlamaya çalışırken diğer yandan kendi geleneksel kültürlerini de niyetlenmeden kente aşladıklarını ve ona yeni şekil ve özellikler kazandırmakta olduklarını ve böylece de yeni bir ulusal kültürün oluşmasına katkıda bulduklarını belirtmektedir. Sonuç bölümünde ele alınacağı üzere bu hususlar hakkında oldukça sınırlı da olsa belli bir kanaat geliştirmenin yolu, içeriye ve dışarıya hareketlilik oranlarının hesaplanması olabilir.

Oranların Oranı

Oranların oranının (*odds ratio*) hesaplanmasında kullanılan yöntemi, bu hesaplamayı sınıf ve hareketlilik tartışmasının merkezine yerleştirmiş olan Goldthorpe'un (1987, s. 78, 88, dipnot 17) formülü ile ifade edebiliriz. Goldthorpe bu hesaplama yöntemi ile elde edilecek sonucun esas itibarıyla farklı sınıf kökenlerinden hareket edenlerden bir tarafın diğerinin konumuna erişme başarısı ile konumuna erişilen tarafın rakibinin konuma düşmekten sakınma başarısı bakımından aralarında oluşan izafi farklılığın ifadesi için kullanılabileceğini düşünmektedir (1987, s. 78). En sadeleştirilmiş hâli ile oranların oranının hesaplanmasının formülü şudur:

$$\text{Oranların oranı} = \frac{f_{11}/f_{12}}{f_{21}/f_{22}}$$

Bu formülde ifadenin üstünde ve altında 1 ve 2 rakamları ile karşılaştıran sınıfların yukarıdaki tabloda yer alan sınıflardan Sınıf1 ve Sınıf4 olduğunu (f_1 =Sınıf1, f_2 =Sınıf4) olduğunu varsayalım. Buna göre hesaplama şöyle ilerleyecektir:

1. Sınıf1 kökeninden kalkıp Sınıf1 menziline ulaşmış (yani hareketsiz kalmış) olanların oranı= $550/1545=\%35,5$
2. Sınıf1 kökeninden kalkıp Sınıf4 menziline ulaşmış (aşağıya düşmüş) olanların oranı= $125/1545=\%8$
3. $f11/f12=\%35,5/\%8,0=4,43$
4. Sınıf4 kökeninden kalkıp Sınıf1 menziline (yukarıya) ulaşmış olanların oranı= $150/515=\%29,1$
5. Sınıf4 kökeninden kalkıp Sınıf4 menziline ulaşmış (hareketsiz kalmış) olanların oranı= $165/515=\%32$
6. $f21/f22=\%29,1/\%32=0,9$
7. Sonuç: $4,43/0,90=4,92$

Bu sonuca göre, Sınıf4 kökeninde hareket eden her bir gözlem biriminin (diyelim bir bireyin) Sınıf1 mevkiine ulaştığı bir durumda, Sınıf1 kökeninden kalkıp yine aynı Sınıf1 mevkiine ulaşan 5,92 birey bulunmaktadır.

Değerlendirme ve Sonuç

Dikey hareketliliğin oldukça nadir görüldüğü veya hiç görünmediği bir tabakalaşma sisteminin hâli kabaca toplumsal kapanma (*social closure*) hâli olarak tabir edilebilir. Ancak hangi biçimde ve oranda bir hareketliliğin bir açıklık veya kapalılık göstergesi olduğu ya da olabileceği ihtilafı bir konudur. Örneğin; Saunders (1990) ve Payne (2017) açıklık-kapalılık konusunda mutlak hareketlilik oranlarının dik-kate alınması gerektiği kanaatindedirler. Buna karşılık Goldthorpe (1987), yapısal değişimin etkilerini bertaraf ederek durumu resmetmeye imkân verdiği görüşünden hareketle, oranların oranına ve bu oranların yaş grupları (akranlar arasında) bakımından önemli bir farklılık yaratıp yaratmadığına bakmanın daha doğru olacağını düşünmektedir. Zira, Goldthorpe'a göre, bazı gelişmiş ülkelerin hareketlilik verileri bu bakış açısından ele alındığında, yapısal değişim sonrası dönemlerde hiyerarşinin alt katmanlarından yukarı ve münhasıran bilhassa en üste doğru izafi hareketlilikte sınıflar arasındaki izafi eşitsizlik hemen hemen sabit denilebilecek bir yapı sergilemektedir.

Kendisi de izafi bir husus olan açıklık ve kapalılık konusunda bir karar verebilmemiz için sormamız gereken esas soru, hangi vasıflar mevcut olduğunda veya belli bir miktara ulaştığında bir tabakalaşma sisteminin açık veya aksine olarak

kapalı dolayısıyla da akışkanlığa izin vermeyen bir yapı sergilediğidir. Bu soruya tatminkâr bir cevap verebilmek için öncelikle hareketliliğin hangi yapısal şartlar altında gerçekleştiği ve hukuki, siyasi düzenlemeler ve kurumsal işleyiş bakımından sistemin toplumun bütün üyelerine aynı ölçüde açık olup olmadığı hakkında bir karar sahibi olunması gerekir. Bu kapsamda belirtmek gerekir ki, inceleme altında olan toplumda toplumsal hareketlilik yapısal içerimi bakımından şu üç hâlden biri içinde gerçekleşiyor olabilir. Bunlar:

1. Tarımsal bir iktisadi tabandan sınai veya sanayi sonrası bir ekonomiye geçiş gibi yapısal bir değişme döneminde, mevcut tabakalaşma sistemindeki konumların biri veya daha fazlasına toplumsal olarak bahşedilmiş olan avantaj veya dezavantajların değişmiş olduğu bir hâlde (ki çoğu hâlde statü uyumsuzluğu belirtileri ile kendini gösterir),

2. Nispeten bu yapısal değişmeye benzer şekilde bireylerin veya toplumsal kümelerin sahip oldukları iktisadi varlıkların vasfında veya konumunda değil siyasal veya kültürel değerinde kasıtlı olarak yapılmış bir değişiklik durumunda (komünist devrim sonrası Çin’de, rejimin, nüfusu “kıızıl sınıf”, “orta sınıf” ve “kara sınıf” olarak üçe ayırması ve birincileri kayırıp diğerlerini kısıtlayan bir eğitime erişim politikası uygulaması (bkz. Xie ve Zhang, 2019) örneğinde olduğu gibi),

3. Az çok durulmuş bir iktisadi ve siyasi yapı ve toplumsal hayatın olağan düzeni içinde bireylerin/ailelerin kendilerinin bir konumda kalmalarının veya başka konuma geçmelerinin kendi bireysel tercih, karar ve kaynaklarına bırakıldığı bir hâlde.

Ayrıca gelişmiş veya gelişmemiş olsunlar ırk-etnik köken, cinsiyet, dinî mensubiyet ve göçmenlik hikâyesi ve statüsü farklı toplumlarda farklı derecelerde hareketlilik üzerinde etkide bulunmaya devam etmektedir (bkz. Bilton vd., 2002, ss. 184-189). Bu etkilerin dolaylı mı dolaysız mı olduğu şüphesiz ki önemlidir. Daha yakın döneme kadar Güney Afrika Cumhuriyeti’nde ırk ayrımcılığı hukuken yani yasal bir sistem olarak mevcut olmuştur. 2020 yılı Mayıs ve Haziran aylarında ABD’deki siyasi karmaşa sürecinde siyahi bir vatandaşın (George Floyd) polis tarafından öldürülmesi üzerine başlayan protesto gösterilerinde de görüldüğü üzere, vatandaşlar arasında hukuki eşitliğin sağlanmış olması, kurumsal olarak yürütülen veya yürütülebilir olan ırk ayrımcılığının önlenmesi anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla açıklık-kapalılık, geçirgenlik ve akışkanlık konusunda karar vermek için sayıların yorumundan önce bilinmesi gereken konumların nasıl kavramsallaştırıldığı kadar hareketliliğin hangi varsayımlar ve koşullar altında bir hareketlilik olarak incelendiğinin belirlenmesidir.

Hareketlilik araştırmalarında tabakalaşma sisteminin yapısal kurgusunun farklı seviyelerinde (makro, mezo ve mikro) olup bitenler ve nedensel öneme sahip düzenlemeler hakkında temelde dört tipik varsayım olduğu söylenebilir. Bunlar: (1) konumlar için rekabetin hukuki, siyasi ve kurumsal işleyiş düzeyinde kimi grupları ve bireyleri diğerlerine karşı avantajlı kıldığı/kılmadığı, (2) makro veya mikro toplumsal sınıflar, zümreler veya grupların birinci türden bir kapatma olmaksızın rekabeti sırf kendi iktisadi, kültürel ve toplumsal kaynakları dâhilinde yürütmekte oldukları/olmadıkları, (3) üstteki sınıfların demografik davranışlarının yapısal değişikliğin yaratmış olduğu yeni konumları doldurmaya yetecek sayıda yeni üye ürettiği/üretmediği ve (4) birinci türden bir kapatma ve kısıtlama olmaksızın hareketliliğin sadece ve sadece ikinci ve üçüncü türden varsayımların geçerli olduğu bir durumda ailelerin ve bireylerin kendi kaynak, çaba ve becerileri dâhilinde yürüttükleri eylemlerden ortaya çıktığı.

Çoğu toplumsal hareketlilik araştırmasında ve verilerin yorumunda-en azından zımni olarak-birinci düzeyde vatandaşlar arasında eşitliğin biçimsel veya fiilen mevcut olduğu, yapının ikinci ve üçüncü düzeyde olup bitenler tarafından tayin edildiği ve eylemliliğin de dördüncü düzeyde ölçülüp yorumlanabileceği varsayımı ile hareket edilmektedir. Bunlara ek olarak, belli bir kökenden belli bir menzile erişebilmek veya konumunu koruyabilmek için sahip olunması zorunlu varlıkların neler oldukları ve bunların verili bir iktisadi, siyasi ve kültürel yapı içinde ne kadar hızlı veya yavaş edinilebildiği, biriktirilebildiği ve nesiller arasında aktarılabilmediğine dair varsayımlar ise kısmi olarak sınıf konumlarının kendisinin kavramsallaştırılmasında mevcut olmakla birlikte bunların her zaman açık olmadığını da belirtmek gerekir. Örneğin, ifade edilmiş olsun veya olmasın, küçük mülkiyet rejimi içinde kendi hesabına çalışmanın başat olduğu bir ortamda tarımda, ticaret ve sanayide bölünebilir bir mülkiyet hukuku ile bölünemez bir mülkiyet hukuku nesiller arası hareketlilik örüntülerini büyük oranda değiştirebilir. Yine çoğu çağdaş hareketlilik araştırmasının zımni veya açıkça ifade edilmiş varsayımlarından biri, üyeleri hakkında gözlem yapılan birimin çekirdek aile olduğudur. Ama geniş ailelerin veya tek-yetişkinli ailelerin başat olduğu veya önemli bir oranı teşkil ettiği toplumsal yapılarda köken-menzil ilişkisi, sınıf mevkii yanında ve hatta ondan daha fazla olarak aile biçiminden ve kişi başına düşen gelir miktarından daha fazla etkileniyor olabilir. Ayrıca, en radikal müdahale dönemlerinde bile hareketliliğin ana omurgasını birbirlerine uzak tabakalar veya sınıflar arası hareketlilik değil, yakın mesafe hareketliliği şeklinde gerçekleştiriyor olmasıdır. Bundan dolayı, mutlak veya izafi olsun, işleyişi hakkında karar verilmek istendiğinde, sistemin aynı zamanda yakın ve uzak bölgeler arası hareketlilik bakımından da incelenmesine gerek vardır.

Burada bir örnek olması bakımından Bulutay, Timur ve Ersel'in (1971, s. 183, 186) *Türkiye'de Gelir Dağılımı-1968* adlı çalışmalarında, babaların ve evlatların mesleklerini (i) kökene göre menzile ve (ii) menzile göre köken olmak üzere eşleştirdikleri tablolarından ortaya çıkan sonuçlar zikredilebilir. Kısaca belirtmek gerekirse, babalara göre çocukların meslekleri karşılaştırmasının sonuçlarına göre, (bkz. Ek Tablo 3) sermayeye dayalı bir faaliyet olarak büyük ölçekli ticaret ve sanayi erbabı olan babaların çocuklarının %73,4'ü yine aynı konumda bulunmakta, %9,8'i ticaretle (küçük) uğraşmakta, %6,95'i küçük memuriyette, %9,8'i ise esnaf ve zanaat-kâr olarak çalışmakta olup diğer meslek alanlarına bu sınıftan hiç geçiş olmamıştır. Serbest meslek (herhâlde kendi hesabına çalışan profesyonel meslek erbabı) sahibi babaların durumunda konumu koruma bundan daha da yüksek bir seviyede olup, bu meslek grubundaki babaların çocuklarının %85,3'ü yine serbest meslek, %14,7'si ise yüksek memuriyet konumuna ulaşmış olup diğer meslek alanlarına hiç geçiş yapmamışlardır. Çiftçi babaların çocuklarının ise %70,2'si yine çiftçi, 9,6'sı vasıfsız işçi, %8,4'ü esnaf ve zanaat-kâr, %4,5'i küçük memur, %3,4'ü vasıflı işçi, %2,7'si ise tarım işçisi olmuştur. Diğer bütün meslek alanlarından olan babaların çocuklarından farklı olarak çiftçi babaların çocukları her meslek alanına giriş yapmış olmakla birlikte bunu başarabilmiş olanların oranı bir önceki cümlede zikredilenler dışındaki alanlarda yüzde değil binde olarak hesaplandığında telaffuz edilebilir düzeydedir. Verilerde durumları en dikkat çekici olanlar ise teknisyen babalardır. Onların çocuklarının ancak 18,9'u yine teknisyen olabilmiş, geriye kalanların tamamı ise vasıfsız işçi olabilmişlerdir.

Evlatlara göre babalar yani menzile göre köken karşılaştırması sonuçları ise (bkz. Ek Tablo 4) büyük ölçekli ticaret ve sanayi erbabı bireylerin %28,9'unun kökeninin yine aynı olduğu, %43,6'sının kökeninin ticaret, %13'ünün küçük devlet memuriyeti, %10'unun vasıfsız işçilik ve %4,5'inin çiftçilik olduğunu göstermektedir. Küçük ölçekli ticaretle uğraşanların kökeni ağırlıklı olarak (%62,5) yine küçük ticaret olmakla birlikte birincilerden farkı olarak buraya sanatkârlıktan da geçiş olmuştur (%11,7). Profesyonel mesleklerde olanların ağırlıklı kökeni (%47,6) alt düzey devlet memurluğudur. Üst düzey devlet memurluğunun ağırlıklı kökeni yine üst düzey (%26,8) ve alt düzey (%23,0) devlet memurluğudur. Çiftçi olanların ağırlıklı kökeni ise (%99,5) yine çiftçiliktir. Bu veriler 1970'lere gelindiğinde Türkiye'de köken ile menzile arasındaki bağın çok güçlü ama bazı kanallarda bir mevkiiden diğerine geçişte diğerlerinden daha güçlü, bazılarında ise izafi olarak daha zayıf veya akışkanlığa daha fazla imkân verdiği/zorunlu kıldığı şeklinde yorumlanabilir. Dolayısıyla ülkede tabakalaşma sistemi içindeki mevkiiler herkese açık olsa da sistemin genel işleyişinin açıklıktan ziyade kapalılığa daha yakın durduğunu göstermektedir.

Konumlar için rekabetin hukuki, siyasi ve kurumsal işleyiş düzeyinde kimi grupları ve bireyleri diğerlerine karşı kesin veya kısmi olarak avantajlı kıldığı bir durumda sistem açıklık kapalılık değerlendirmesine tâbi tutulabilir olsa da esas olarak böyle bir durumda sistemi katılık-esneklik (*rigidity-flexibility*) sıfatları ile tabir etmek daha doğru olur. Zira belli konumlara erişimin belli gruplara bu şekilde kapatıldığı bir durumda hareketlilik karşılaştırması ancak eşit koşullarda serbestçe hareket etmelerine izin verilmiş olanlar arasında yapılabilir bir hüviyete bürünür. Rekabette peşinen dışlananların hareketliliği ise sistemin kimlere ne derece katı veya esnek davrandığının değerlendirilmesinde işe yarar.

Her gözlem biriminin-fiiliyatta her vatandaşın-diğerleri ile hukuki, siyasi ve kurumsal işleyiş düzeyinde kesin eşit bireyler olarak rekabete katıldıkları ama eylemlerini ikinci ve üçüncü kümede yer alan varsayımların geçerli olduğu bir durumda gerçekleştirdikleri varsayıldığında, tabakalaşma sisteminin açık olup olmadığına karar vermede izafi değil mutlak hareketlilik oranları daha işe yarar görünmektedir. Bunun için en kaba kıstas, verili bir konuma dışarıdan yapılan girişlerin oranının içeride kalanların oranını geçmesidir. Sistem “açıklık” veya “kapalılık” sıfatlarından hangisini ön plana çıkararak tabir edecekse oranlar eşit aralıklı olarak üç, beş, yedi farklı seviyeye bölünerek (düşük, orta, yüksek yahut düşük, ılımlı, orta, yüksek ve çok yüksek oranda açık veya kapalı gibi) niteliksek olarak da tarif edilebilir. İzafi hareketlilik oranları, açıklık-kapalılık değil rekabet eşitsizliğinin miktarı veya seviyesi hakkında bir hüküm vermeye yardımcı olabilirler. Bunlardan eşitsizlik oranı (*disparity ratio*), farklı mevkilerden hareket eden gözlem birimlerinin özdeş bir mevkie erişimde aralarında oluşan izafi farklılık konusunda bir hüküm vermeye yarayan bir hesaplama yöntemidir. Goldthorpe’un oranların oranı olarak tercüme etmiş olduğumuz disparity ratio hesaplaması-tarifinde de belirtildiği üzere-bir tarafın belli bir mevkide sahip olduğu müspet veya menfi imtiyazlarını dışarıdan gelenler/gelebilecek olanlar karşısında göstermiş olduğu koruma becerisine karşılık dışarıdan gelenlerin aynı mevkiden kaç boş konum kazandığına dair bir eşitsizlik oranını ifade etmektedir. Bu hesaplamanın mantığının bir yönüyle içeriye mutlak hareketlilik oranı hesaplamasına benzediğini ve Goldthorpe’un içeriye mutlak hareketlilik yerine niçin bu yöntemin sonuçlarının bir kıstas olarak dikkate alınmasını istediğinin anlaşılır ve makul bir yönü de vardır. Zira sistem açık görüldüğünde bile hâlihazırda aynı konumda bulunanların ya da köken ve menzilleri özdeş olanların dışarıdan gelenler karşısında mevkilerini izafi olarak ne derece koruyabildikleri, kapanma meselesinde dikkatten kaçırılmaması gereken bir husustur. Özellikle ekonominin ve toplumsal-teknik iş bölümünün belli mevkilerde yapısal olarak sabit sayıda boş kadro ürettiği veya kadroların daralma gösterdiği durumlarda-ki,

tipik örnek mesleki sınıflandırmada yönetici kadro konumlarının Türkiye’de gösterdiği daralma eğilimidir- içeriden bir kökenden gelenlerin izafi başarısı arttıkça sistem aslen kapanma eğilimleri gösteriyor demektir. Fakat bir taraf kendi üyelerinin tamamını nesiller arası hareketlilikte aynı konumda koruduğunda bile konum hâlâ dışarıdan girişlere demografik sebeplerden ve/veya yapısal değişmeden dolayı açık olabilir, tıpkı borsada işlem gören bir şirketin sermaye artırımına gittiğinde ilk hissedarların sahip oldukları hissenin parasal değerinde bir değişiklik olmadığı hâlde şirketin toplam değeri içindeki paylarının küçülmesi gibi. Yine de, böyle bir tarif, alttan yukarıya doğru hareketlilikte daha kolay yapılabilir olsa da yukarıdan aşağıya doğru hareketlilikte, özellikle en alta düşme konusunda rekabet tabirinin kendisi anlamsız olurdu. Zira vasıfsız amele pazarına girişte bile içeride olanlar kendi konumlarını dışarıdan gelenler karşısında korumak için çaba gösterebilir bile bu seviyede yer alan meslekler/işler aslen kimseye başarılı bir şekilde kapatılabilir değildir velev ki bu kapatma hukuki, siyasi, kurumsal ve kültürel düzenlemeler ile katı bir şekilde garanti altına alınmış olsun. Dahası fakirlik, kendi başına kimseye kapatılabilir değildir ama üstte olanların işlerini kaybettiklerinde bile sahip oldukları servet stokları, onları istihdam piyasasına girmeden de bir müddet fakirliğe karşı koruyabilir. Bu nedenle bu eşitsizlik türünün hesaplanmasından ortaya çıkan oranların hem yapısal hem de demografik etkenlerden görüldüğünden daha fazla etkilenmekte olduğu söylenebilir.

Calculation of Rates of Social Mobility as a Means for the Description and Interpretation of Structured Social Inequalities

Abdulkerim Sönmez

This study assesses the relevance of the methods of calculating mobility rates as a means for the description and interpretation of the nature and degree of structured social inequalities in a given system of social stratification. It shows how these calculations are made and what kind of interpretations can be warranted, on the basis of these rates, about the nature and degree of social closure and rigidity of a given stratification system. The basic argument is threefold, each part being presented and discussed on the basis of concrete examples.

Mobility rates alone are not sufficient to warrant any interpretation regarding degree of social closure or fluidity; they must be interpreted in light of the information about: (i) the attributes by reference to which locations in the stratification system are discerned and conceptualized, (ii) how well this conceptualization captures differences that are significant for the actual lives of individuals and groups in the society, (iii) what sections of a given population the conceptualization excludes from view, (iv) how mobility is defined and measured, and which types of mobility are hence excluded in the calculations and (v) what the underlying assumptions are and if they can warrant the interpretations made. Each one of these issues has a long pedigree and requires a longer discussion that cannot be afforded in this paper. Nevertheless, some of the essential problems and procedures can be summarized.

Assoc. Prof., Hacettepe University. ksonmez@hacettepe.edu.tr

© Scientific Studies Association
DOI: 10.12658/M0612
insan & toplum, 2020.
insanvetoplum.org

Social mobility can best be defined as any transition of individuals and/or groups/categories of individuals and/or socially and cultural objects created by human activity from one social position to another (cf. Sorokin, 2001, p. 303). The central concern of mobility research is to monitor, understand and critically evaluate the dynamics of social inequalities in a given society. In the modern studies, the attention paid to the issue has shifted, however, from macro-level connections of inequalities to individual level relations (see also Mare, 2001, p. 477).

The most fundamental concepts of mobility research are class, status and power, and each one of them refers to different things in different theoretical approaches (Sorensen (2001, p. 287). Furthermore, the referents of these concepts as attributes of individuals, or groups, or the material circumstances in which they live, have an historical nature which may not even be present in all systems of stratification (see Grusky, 2001, p. 9).

There are two main types of approaches taken to defining locations in a stratification system. One is to proceed from causes to consequences or outcomes, as followed by Marxist (see Marx, 1998, s. 41-42; 2001, s. 91; Wright, 2005), Weberian (Weber 1996, s. 268-289; 1964, s. 424-429; Breen, 2005), Durkheimian (Grusky & Galescu, 2005) Bourdieuan (see Bourdieu 1984; Weininger 2005) and Sorensenian (2005) approaches. The other is to conceptualize qualitative or quantitative differences in outcomes (as expressed in the amount of income, wealth, education, consumption and lifestyles, etc.) as distinct locations in the system (see Gottschalk, 2001; Grusky, 2001; Pakulski, 2005; Kalaycıoğlu, *et al.*, 2010; Sunar, Kaya & Otrar, 2016).

The ways in which locations in the stratification system are conceptualized for mobility research pose three main problems: (1) Certain attributes cannot be defined and measured at individual level, but may remain as attributes of groups. But even when it is possible to measure attributes (as in the case of income, wealth, level of education, occupation, employment status or relations of production) at individual level, there is always the possibility that large sections of a population are excluded. (2) The problem of emergence cannot easily be overcome by simply adopting a dominant factor approach or by looking at levels of crystallization when locations of individuals or groups in a given system results from more than a single attribute, relation or factor (cf. Weber 1996, p. 268-89, 1964, p. 424-29, Bourdieu 1984. Grusky 2001, Sharma 1994, Wright 2005). A clear example from Turkish data is that downward mobility in occupational terms does not necessarily result in a similar movement in the amount of wealth and income (TUIK Household Budget

Surveys of 2002 and 2005). (3) Class, status and power as aspects of stratification cannot simply be treated as factors that have equal weight in determining the life chances of the individuals and groups in the same ways at all times and in all systems of stratification.

Most mobility research takes a snapshot approach to mobility and thus loses sight of its trajectory and leads to unwarranted estimates of the amount of absolute mobility experienced by individuals and groups.

There are two main methods of calculating mobility rates: absolute and relative rates (see Payne 2017, p. 175-176; Goldthorpe, 1987, p. 78). Each method has its own subtypes, and their results capture different aspects of mobility and serve to different ends. Both types, however, take it that only vertical mobility counts as mobility. Therefore, once done, they fail to distinguish between absolute immobility and consequential immobility, and they are not interested in horizontal mobility that may have serious consequences for individuals and groups. Furthermore, rates of absolute mobility are insensitive to structural changes in the economy and to shifts in the structural relocation of attributes and groups in the stratification system.

Absolute mobility is calculated as a simple ratio of a section of a population to its universe. Its subtypes are: (i) absolute immobility, the percent of the number of cases which have not been mobile at all in a given population, (ii) general mobility, the percent of all cases that have been mobile, (iii) rate of upward mobility, (iv) rate of downward mobility, (v) rate of outward mobility from a given location and (vi) the rate of inward mobility into a given location from outside. It is this last type, this paper argues, that can be used to assess the degree of closure or openness of the stratification system (cf. Payne 2017, Saunders, 1990).

The main function of relative rates is to offset the effects of absolute rates and they have two subtypes: (1) Disparity ratios are calculated on the basis of absolute outward mobility rates of cases of different origin into a third common destination. They refer to the disparity between cases of two different origins when one side's ratio is taken to be equal to 1. This type of mobility can be used to assess the degree of inequality in the competition/tendency for a given destination. (2) Odds ratio (see Goldthorpe, 1987, p. 78, 88, [f.n. 18]) is the ratio of disparity ratios in which cases of different origins are compared with regard to their success at moving into their counter positions, as against keeping their locations. In the first step, disparity ratios are calculated on the basis of the rate of the immobile cases in a given location to that of mobile cases from the same origin into the location of their counterparts.

Then the odds ratios are calculated as the disparity between the ratios obtained in the first step. This ratio can be used, as Goldthorpe does, for the assessment of the degree of ability to defend positions in a given location against inflow of outsiders, and it can be a very useful instrument in assessing (in relative terms) how close or open the locations under consideration are for mobility from outside.

Mobility rates are the results of mathematical operations that do not speak for themselves. They have a meaning and need to be interpreted only in relation to theoretical, political and normative concerns about social inequalities, the underlying assumptions about the attributes and functioning of the stratification system under examination, and the nature and direction of structural changes that cannot be captured by data collected at individual and group levels. Normative and political concerns are mostly related to how justified the inequalities are, and how much potential there is among the occupants of a given location for developing common collective identities and interests and for taking political action. For instance, those with liberal persuasions welcome higher rates of mobility whereas those with Marxist persuasions meet upward mobility with some kind of disdain since it is considered a weakening element (see Grusky & Sorensen, 2001, p. 186, Sönmez, 2007, p. 176-179).

Most mobility research appears to have been undertaken with the assumption that: (1) there are no legal, political and institutional restrictions that inhibit or put certain sections of the population for mobility in a direct and manifest disadvantage in advance, (2) that competition for mobility is carried out at macro- or micro-social class or group levels on the basis of their own collective resources, (3) that the level of demographic reproduction of upper classes is insufficient to meet the demand for manpower in current or newly created positions, and (4) that patterns of mobility emerge out of the efforts of individuals and families. However, these assumptions are not always realistic enough to warrant interpretations about the directions and patterns of mobility and their significance in assessing how open or close any given stratification system is. On the contrary, there are several forms of negative or positive legal, political, institutional discrimination and restrictions that put overt or covert barriers on the routes and trajectories of mobility (Bilton et al., 2002, p. 184-189; Xie & Zang, 2019). Mobile individuals and groups do not necessarily only acquire the attributes of people who are already present in their destination; they also bring in with themselves and/or create their own life styles, ways of living or their own legitimate culture in their new destination (Karpas, 2016, p. 286-87, Savage, 2015, chap. 3 and 11). In addition, mobility rates are

still and only rates, and they do not warrant ignoring how structural changes are themselves affecting possible routes, range (see Bulutay, Timur & Ersel 1971, p. 183, 186), and direction of mobility.

Therefore, finally, when there are legal, political and institutional arrangements that overtly or covertly discriminate against individuals and groups, and/or put restrictions on their routes of mobility, it would be more appropriate, on the basis of the same rates, to assess the stratification system not in terms of openness but in terms of its rigidity and flexibility.

Kaynakça | References

- Bilton, T., Bonnett, K., Lawson, T., Skinner, D., Stanworth, M. ve Webster, A. (2002). *Introductory sociology*. Hampshire & New York: Palgrave MacMillan.
- Bourdieu, P. (1984). *Distinction. A social critique of the judgement of taste*. R. Nice (Çev.). Cambridge & Massachusetts: Harvard University Press.
- Breen, R. (2005). Foundations of a neo-Weberian class analysis. E. O. Wright (Der.). *Approaches to Class Analysis* içinde (ss. 31-50). New York: Cambridge University Press.
- Bulutay, T., Timur, S. ve Ersel, H. (1971). *Türkiye'de gelir dağılımı-1968*. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No: 325.
- Devlet İstatistik Enstitüsü-DİE. (2003). *İstatistik göstergeler 1923-2002*. Ankara: Devlet İstatistik Enstitüsü.
- Goldthorpe, J. H. (1987). *Social mobility and class structure in modern Britain*. New York: Clarendon (Oxford University) Press.
- Grusky, D. B ve Galescu, G. (2005). Foundations of a neo-Durkheimian class analysis. E. O. Wright (Der.). *Approaches to Class Analysis* içinde (ss. 51-81). New York: Cambridge University Press.
- Grusky, D. B. (2001). Introduction. D. B.Grusky (Der.). *Social stratification. Class, race and gender in sociological perspective* içinde (ss. 1-54). Boulder, Colorado & Oxford: Westview Press.
- Grusky, D. B. ve Sorensen J. B. (2001). Are there big social classes. D. B.Grusky (Der.). *Social stratification. class, race and gender in sociological perspective* içinde (ss. 183-194). Boulder, Colorado & Oxford: Westview Press.
- Gottschalk, P. (2001). Inequality, income growth, and mobility: The basic facts. D. B.Grusky (Der.). *Social stratification. class, race and gender in sociological perspective* içinde (ss. 373-77). Boulder, Colorado & Oxford: Westview Press.
- Kalaycıoğlu, S., Çelik, K., Çelen, Ü. ve Türkyılmaz, S. (2010). Temsili bir örnekleme sosyo-ekonomik statü (SES) ölçüm aracı geliştirilmesi: Ankara kent merkezi örneği. *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, 13(1), 183-220.
- Karpat, K. H. (2016). *Türkiye'de toplumsal dönüşüm. Kırsal göç, gecekondu ve kentleşme*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Mare, R. D. (2001). Observations on the study of mobility. D. B.Grusky (Der.). *Social stratification. class, race and gender in sociological perspective* içinde (ss. 477-488). Boulder, Colorado & Oxford: Westview Press.
- Marx, K. (1998). On class. R. F. Levine (Der.). *Social class and stratification. Classic statements and theoretical debates* içinde (ss. 41-42). Lanham and Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, Inc.
- Marx, K. (2001). Alienation and social classes. D. B.Grusky (Der.). *Social stratification. class, race and gender in sociological perspective* içinde (ss. 87-91). Boulder, Colorado & Oxford: Westview Press.
- Payne, G. (2017). *The new social mobility. How the politicians got it wrong*. Bristol: Policy Press.
- Pakulski, J. (2005). Foundations of a post-class analysis. E. O. Wright (Der.). *Approaches to class analysis* içinde (ss. 152-179). New York: Cambridge University Press.

- Saunders, P. (1990). *Social class and stratification*. London: Routledge.
- Savage, M., Cunningham, N., Devine, F., Friedman, S., Laurison, D., McKenzie, L., Miles, A., Snee, H. ve Wakeling, P. (2015). *Social class in the 21st century*. Pelican Books.
- Sharma, K. L. (1994). *Social stratification and mobility*. Jaipur, New Delhi, Bangalore, Hyderabad & Guwahati: Rawat Publications.
- Sorensen, A. B. (2005). Foundations of a rent based class analysis. E. O. Wright (Der.). *Approaches to class analysis* içinde (ss. 119-151). New York: Cambridge University Press.
- Sorensen, A. B. (2001). The basic concepts of stratification research: Class, status, and power. D. B. Grusky (Der.). *Social stratification: Class, race and gender in sociological perspective* içinde (ss. 387-300). Boulder, Colorado & Oxford: Westview Press.
- Sorokin, P. A. (2001). Social and cultural mobility. D.B. Grusky (Der.), *Social stratification: Class, race and gender in sociological perspective* içinde (ss. 303-308). Boulder, Colorado & Oxford: Westview Press.
- Sönmez, A. (2007). The transformation of occupational structure and chances for mobility in Turkey in the context of studies on social-class mobility. *Bilig*, 41, 175-204.
- Sunar, L., Kaya, Y. ve Otrar, M. (2016) *Türkiye sosyo-ekonomik statü endeksi geliştirme projesi*. Ankara: TÜBİTAK Proje No: 113K506.
- Weber, M. (1964 [1947]). *The theory of social and economic organization*. A. M. Anderson ve T. Parsons (Çev.). New York & Londra: The Free Press.
- Weber, M. (1996). *Sosyoloji yazıları*. H. H. Gerth ve C. W. Mills (Der.). T. Parla (Çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Weininger, E. B. (2005). Foundations of Pierre Bourdieu's class analysis. E.O. Wright (Der.). *Approaches to class analysis* içinde (ss. 82-118). New York: Cambridge University Press.
- Wright, E. O. (2005). Foundations of a neo-Marxist class analysis. E.O. Wright (Der.). *Approaches to class analysis* içinde (ss. 4-30). New York: Cambridge University Press.
- Xie, Y ve Zhang, C. (2019) *The long-term impact of the communist revolution on social stratification in contemporary China*. www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.1904283116 adresinden erişilmiştir.

Ek

Tablo 1

TUIK Hanehalkı Bütçe Araştırması Verilerine Göre, 2002 ile 2017 Yılları Arasında Türkiye’de Erkek ve Kadın İstihdamında Meydana Gelen Mesleki Yapısal Değişme

Çalışanların cinsiyetleri ve mesleki sınıfları	Survey yılı				İDO (*)
	2002		2017		
I. Erkek çalışanlar	Sayı	%	Sayı	%	%
1.Kanun yapıcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler	1154	12,8	623	6,1	-52,3
2.Profesyonel meslek mensupları	462	5,1	712	7,0	37,3
3.Yardımcı profesyonel meslek mensupları	447	5	640	6,3	26,0
4.Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışanlar	396	4,4	509	5,0	13,6
5.Hizmet ve satış elemanları	1183	13,1	1732	16,9	29,0
1-5 Toplamı	3642	40,4	4216	41,3	2,2
6.Nitelikli tarım, hayvancılık, avcılık, ormancılık ve su ürünleri çalışanları	1123	12,5	1921	18,8	50,4
7.Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar	2114	23,4	1747	17,1	-26,9
8.Tesis ve makine operatörleri ve montajcıları	975	10,8	1141	11,2	3,7
<i>7-8 Toplamı</i>	<i>3089</i>	<i>34,2</i>	<i>2888</i>	<i>28,3</i>	<i>-17,3</i>
9. Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar	1163	12,9	1203	11,8	-8,5
7-9 Toplamı	4252	47,1	4091	40,1	-14,9
Erkek çalışanlar toplamı	8316	100	10228	100	0
II. Kadın çalışanlar					
1.Kanun yapıcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler	60	2	89	1,8	-10
2.Profesyonel meslek mensupları	205	6,8	634	13,1	92,6
3.Yardımcı profesyonel meslek mensupları	221	7,3	214	4,4	-39,7
4.Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışanlar	178	5,9	359	7,4	25,4
5.Hizmet ve satış elemanları	252	8,4	926	19,1	127,4
1-5 Toplamı	916	30,4	2222	45,8	50,7

6.Nitelikli tarım, hayvancılık, avcılık, ormancılık ve su ürünleri çalışanları	1306	43,4	1416	29,2	-32,7
7.Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar	338	11,2	228	4,7	-58
8.Tesis ve makine operatörleri ve montajcıları	70	2,3	103	2,1	-8,7
7-8 Toplamı	408	13,5	331	6,8	-49,6
9. Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar	382	12,7	887	18,3	44,1
7-9 Toplamı	790	26,2	1218	25,1	-4,2
Kadın çalışanlar toplamı	3012	100	4856	100	0
III. Tüm çalışanlar					
1.Kanun yapıcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler	1214	10,1	712	4,7	-53,5
2.Profesyonel meslek mensupları	667	5,5	1346	8,9	61,8
3.Yardımcı profesyonel meslek mensupları	668	5,6	854	5,7	1,8
4.Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışanlar	574	4,8	868	5,8	20,8
5.Hizmet ve satış elemanları	1435	11,9	2658	17,6	47,9
1-5 Toplamı	4558	37,9	6438	42,7	12,7
6.Nitelikli tarım, hayvancılık, avcılık, ormancılık ve su ürünleri çalışanları	2429	20,2	3337	22,1	9,4
7.Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar	2452	20,4	1975	13,1	-35,8
8.Tesis ve makine operatörleri ve montajcıları	1045	8,7	1244	8,2	-5,7
7-8 Toplamı	3497	29,1	3219	21,3	-26,8
9. Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar	1545	12,8	2090	13,9	8,6
7-9 Toplamı	5042	41,9	5309	35,2	-16,0
Tüm çalışanlar toplamı	9584	100	15084	100	0

(*) İDO=İzafi değişme oranı=(t2-t1) /t1x100 formülü ile hesaplanmış olup yüzdelik oranlardaki değişme miktarını göstermektedir.

Tablo 2

TUIK Hanehalkı Bütçe Araştırması Verilerine Göre, 2002 ile 2017 Yıllarında Erkeklerin ve Kadınların Mesleki Sınıflara Göre Toplam İstihdam İçindeki Payları ve Bu Payda Meydana Gelen İzafi Değişmeler

Erkeklerin ve kadınların toplam istihdamdaki payları	Survey yılı		İDO (*)
	2002	2017	
I. Mesleki sınıflara göre erkeklerin toplam istihdamdaki payları	%	%	%
1.Kanun yapıcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler	95,1	87,5	-8,0
2.Profesyonel meslek mensupları	69,3	52,9	-23,6
3.Yardımcı profesyonel meslek mensupları	66,9	74,9	12,0
4.Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışanlar	69,0	58,6	-15,0
5.Hizmet ve satış elemanları	82,4	65,2	-21,0
1-5 Toplamı	79,9	65,5	-18,0
6.Nitelikli tarım, hayvancılık, avcılık, ormancılık ve su ürünleri çalışanları	46,2	57,6	24,5
7.Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar	86,2	88,5	2,6
8.Tesis ve makine operatörleri ve montajcıları	93,3	91,7	-1,7
7-8 Toplamı	88,3	89,7	1,6
9. Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar	75,3	57,6	-23,5
7-9 Toplamı	84,3	77,1	-8,6
Erkekler toplamı	86,8	67,8	-21,9
II. Mesleki sınıflara göre kadınların toplam istihdamdaki payları			
1.Kanun yapıcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler	4,9	12,5	152,9
2.Profesyonel meslek mensupları	30,7	47,1	53,3
3.Yardımcı profesyonel meslek mensupları	33,1	25,1	-24,3
4.Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışanlar	31,0	41,4	33,4
5.Hizmet ve satış elemanları	17,6	34,8	98,4
1-5 Toplamı	20,1	34,5	71,7
6.Nitelikli tarım, hayvancılık, avcılık, ormancılık ve su ürünleri çalışanları	53,8	42,4	-21,1
7.Sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar	13,8	11,5	-16,3
8.Tesis ve makine operatörleri ve montajcıları	6,7	8,3	23,6
7-8 Toplamı	11,7	10,3	-11,9
9. Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar	24,7	42,4	71,6
7-9 Toplamı	15,7	22,9	46,4
Kadınlar toplamı	31,4	32,2	2,4

III. Aynı mesleki sınıfa mensup bir kadına karşılık kaç erkeğin olduğu			
1.Kanun yapıcılar, üst düzey yöneticiler ve müdürler	19,2	7,0	-63,6
2.Profesyonel meslek mensupları	2,3	1,1	-50,2
3.Yardımcı profesyonel meslek mensupları	2,0	3,0	47,9
4.Büro ve müşteri hizmetlerinde çalışanlar	2,2	1,4	-36,3
5.Hizmet ve satış elemanları	4,7	1,9	-60,2
1-5 Toplamı	4,0	1,9	-52,3
6.Nitelikli tarım, hayvancılık, avcılık, ormancılık ve su ürünleri çalışanları	0,9	1,4	57,8
7.Sanatkârlar ve ilgili işlerde çalışanlar	6,3	7,7	22,5
8.Tesis ve makine operatörleri ve montajcıları	13,9	11,1	-20,5
7-8 Toplamı	7,6	8,7	15,2
9. Nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar	3,0	1,4	-55,5
7-9 Toplamı	5,4	3,4	-37,6
Genel toplam	2,8	2,1	-23,7

(*) İzaflı değişme oranı= $(t_2-t_1) / t_1 \times 100$ formülü ile hesaplanmış olup yüzdelik oranlardaki değişme miktarını göstermektedir.

Tablo 3
1960'lı Yılların Sonunda Türkiye'de Mesleki Toplumsal Hareketlilikte Köken-Menzil İlişkisi: Bireylerin Hangi Menzile Eriştikleri

Köken: Babanın Mesleği												
Menzil: Bireyin Kendi Mesleği	Büyük Ticaret ve Sanayi		Ticaret	Serbest Meslek	Yüksek Memur	Küçük Memur	Teknisyen	Esnaf ve Zanaatkâr	Kalifiye İşçi	Düz İşçi	Çiftçi	Tarım İşçisi
	Büyük Ticaret ve Sanayi	73,44	7,67	0,00	0,00	1,29	0,00	0,00	0,00	0,00	0,74	0,03
Ticaret	9,80	59,37	0,00	3,68	4,39	0,00	2,62	3,82	1,00	0,36	0,64	
Serbest Meslek	0,00	0,00	85,31	3,68	7,17	0,00	0,78	0,00	0,51	0,14	0,00	
Yüksek Memur	0,00	6,71	14,69	40,64	5,80	0,00	1,04	14,44	0,10	0,16	0,00	
Küçük Memur	6,95	11,04	0,00	26,92	39,48	0,00	11,67	19,14	10,33	4,50	0,00	
Teknisyen	0,00	0,90	0,00	0,00	1,35	0,00	1,41	0,00	0,28	0,51	0,00	
Esnaf ve Zanaatkâr	9,80	9,30	0,00	21,39	20,14	18,93	55,53	29,58	25,12	8,37	11,75	
Kalifiye İşçi	0,00	2,83	0,00	3,68	15,28	0,00	13,21	33,01	25,56	3,43	4,47	
Düz işçi	0,00	2,17	0,00	0,00	5,09	81,07	13,50	0,00	35,58	9,60	8,87	
Çiftçi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,78	70,19	6,41	
Tarım İşçisi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,25	0,00	0,00	2,72	67,85	
Toplam	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak: Bulutay, Timur ve Ersel (1971, s. 186, Tablo 6.D).

Tablo 4

1960'lı Yılların Sonunda Türkiye'de Mesleki Toplumsal Hareketlilikte Menzil-Köken İlişkisi: Bireylerin Hangi Kökenden Geldikleri

Menzil: Bireylerin Kendi Meslekleri	Köken: Babanın Mesleği										Toplam		
	Büyük Ticaret ve Sanayi	Ticaret	Serbest Meslek	Yüksek Memur	Küçük Memur	Teknisyen	Esnaf ve Zanaatkâr	Kalifiye İşçi	Düz İşçi	Çiftçi		Tarım İşçisi	
Büyük Ticaret ve Sanayi	28,93	43,61	0,00	0,00	12,99	0,00	0,00	0,00	0,00	9,97	4,49	0,00	100
Ticaret	0,72	62,50	0,00	1,14	8,21	0,00	11,11	1,64	2,50	11,24	0,95	0,00	100
Serbest Meslek	0,00	0,00	16,89	4,06	47,62	0,00	11,68	0,00	4,57	15,18	0,00	0,00	100
Yüksek Memur	0,00	14,98	1,74	26,79	23,04	0,00	9,41	13,13	0,55	10,35	0,00	0,00	100
Küçük Memur	0,16	3,65	0,00	2,63	23,20	0,00	15,56	2,58	8,11	44,12	0,00	0,00	100
Teknisyen	0,00	3,63	0,00	0,00	9,65	0,00	22,84	0,00	2,64	61,24	0,00	0,00	100
Esnaf ve Zanaatkâr	0,11	1,52	0,00	1,03	5,84	0,06	36,52	1,96	9,73	40,53	2,70	0,00	100
Kalifiye İşçi	0,00	1,06	0,00	0,41	10,19	0,00	19,97	5,04	22,77	38,20	2,36	0,00	100
Düz işçi	0,00	0,48	0,00	0,00	2,02	0,38	12,12	0,00	18,81	63,41	2,78	0,00	100
Çiftçi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,09	99,48	0,43	0,00	100
Tarım İşçisi	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,56	0,00	0,00	45,51	53,94	0,00	100

Kaynak: Bulutay, Timur ve Ersel (1971, s. 183, Tablo 6.C).